

ABDULLA AVLONIYNING ASARLARIDA YOSHLARNI DINIY QADRIYATLARGA HURMAT RUHIDA TARBIYALASH MASALALARI

Irnazarova Sevinch Juman qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti
“Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi” yo'nalishi
2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20068573>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Abdulla Avloniy asarlarida yoshlarni diniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash masalalari ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Muallifning “Turkiy guliston yoxud axloq” va boshqa pedagogik merosida aks etgan ma'naviy-axloqiy qarashlar yosh avlodni komil inson etib shakllantirishda muhim omil sifatida talqin etiladi. Maqolada diniy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va milliy an'analarning o'zaro uyg'unligi ochib berilib, ularning yoshlar ongida ijobiy dunyoqarashni shakllantirishdagi o'rni asoslanadi. Shuningdek, Avloniy ta'limotida bag'rikenglik, vijdon erkinligi va ma'naviy poklik g'oyalari zamonaviy tarbiya tizimi bilan uyg'un holda yoritiladi.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, tarbiya, yoshlar, diniy qadriyatlar, axloq, ma'naviyat, bag'rikenglik, vijdon, ta'lim, meros, milliylik, pedagogika

Mustaqillik yillarida o'zbek xalqining o'z tili, adabiyoti, san'ati va tarixini yanada chuqurroq, ularning butun nafosati, boy tarovatini ulug'lagan holda o'rganish imkoniyati kengaydi. Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, Bu davrda Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydulla Xo'jayev, Abdurauf Fitrat, Ibrat domla, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Ashurali Zohiriy, Hoji Muin va boshqa yana yuzlab ulug' insonlar milliy uyg'onish va millatparvarlik harakatining oldingi saflarida turdilar. Ular yangi usul maktablari bilan bir qatorda, odamlarning dunyoqarashi va turmush tarzini o'zgartirishga qaratilgan gazeta-jurnallar, nashriyot va kutubxonalar, teatrlar tashkil etdilar. Vatanimiz ozodligi va xalqimiz baxt-saodati yo'lida jonini fido qilgan jadidlarning ilmiy-ma'rifiy, adabiy-badiiy merosi biz uchun bugun ham beqiyos ahamiyatga ega [1]. XX asr boshida millatning ma'rifati uchun kurashgan jadidchi ajdodlarimiz o'z faoliyatlarida o'qitish tizimini yangilash uchun muntazam harakatlari natijasida “usuli jadid” deb nomlangan yangicha dunyoqarash va tafakkurni shakllantiradigan ta'lim tizimi vujudga keldi.

Yangi usuldagi maktablar ochishni maqsad qilgan bo'lsalarda, bu tizim dastlabki yillari butun mamlakat bo'ylab keng tarqalmadi, davlat ta'lim tizimi sifatida shakllanmadi. Sababi ta'lim tizimidagi muammolar, aholining savodxonlik darajasi, o'quv darsliklari va qurollarining yetishmasligi inobatga olingan edi. Yangi usul maktablari tashkil etilgunicha o'qitish tizimi asosan eshitish orqali va qisman eski adabiyotlarni o'qib o'zlashtirishga asoslangan edi. To'g'ri rus-tuzem maktablari mavjud edi lekin millatparvar jadidlarimizning asosiy maqsadi yangilangan milliy ta'lim tizimini yaratish edi. Shu maqsadda dastlab, “Buxoro jadidchilari o'z maktablari uchun o'zbek va fors tillarida, Turkiston va boshqa o'lkalardagi jadid maktablari uchun ham turli olimlar hamda o'qituvchilar tomonidan mahalliy tillarda shu yo'sinda darslik va qo'llanmalar tuzilgani manbalardan ma'lum”. 1910 yillarda “usuli jadid” maktablari keng quloq yoya boshladi, jumladan, o'sha vaqtlarda bir nomda bir necha qo'llanmalar yaratilgani kabi bir necha «muxtasar islom tarixi» kitoblari chop qilindi. Masalan Samarqandda Mahmudxo'ja Behbudiyning «Muxtasar islom tarixi» risolasi (1913) o'zbek tilida va Abdurauf

Fitratning «Muxtasari ta’rixi islom» asari (1915) fors tilida chop qilingan edi. Shuningdek, Munavvarqori Abdurashidxon va Shokir Sulaymonning ham qisqa islom tarix yaratganliklari bizga tarix saboqlaridan ma’lum. Toshkentda ham ma’rifatparvar Abdulla Avloniy tomonidan yuqoridagi yuqorida nomi bayon etilganidek risola e’lon qilindi. Uning mundariyasi Avloniyga qadar bu mavzuda bitilgan asarlardan jiddiy farq qilmasa-da, o’qitish usuli jihatidan nisbatan to’liq ma’lumot berishga mo’ljallangan edi.

Asar hajman ham Behbudiy va Fitrat risolalaridan bir oz farqli bo’lib, bu bilan har bir islomiy hodisaga imkon qadar tafsil berib, yosh o’quvchilar tomonidan oson qabul etilishi rejalashtirilgan edi. Shu nuqtai nazardan qaraganda Fitrat asarida tarixiy voqe’lik e’tibor qaratilgan. Avloniy risolasida masalaga pedagogik jihatdan yondoshilgan bo’lib, ya’ni o’quvchilarga osonroq yetkazish harakat qilingan. mumkin. Abdulla Avloniy faqat tarixiy voqealarning o’zini tasvirlash bilan cheklanmagan, balki chiqariladigan saboq-xulosaga asosiy e’tibor qaratilgan. Tabiiyki, muqaddas islom tarixining asosiy qismi Payg’ambarlik tarixidan iborat. Bu yo’sinda yaratilgan Rabg’uziyning «Qissasul anbiyo», Alisher Navoiyning «Tarixi anbiyo va hukamo» asarlari yaratilgani e’tirof etish kerak. Rabg’uziy qissalarida voqeaning batafsil bayoni talqinlardan kelib chiqib, xalqona usulda tushuntirib berishga qaratilgan bo’lsa, Hazrat Navoiy asari xos kitobxonlar uchun mo’ljallangan bo’lib, unda Payg’ambarlik tarixining asosiy sifatlarigina bayon qilinadi. « Qissasul anbiyo»dagi 72 qissaning so’ngida Payg’ambarimiz Muhammad (s.a.v.) tarixlari bayon etilgan bo’lsa, Hazrat Navoiy asari Payg’ambarlik tarixida Saodat asrini boshlab bergan Muhammad Payg’ambar (s.a.v.) davriga kelganda yakunlanadi.

Avloniy va jadidchilar tomonidan yaratilgan muxtasar islom tarixlarining ham pedagogika va ilohiyot tarixida alohida o’rni bor. Ular yangi maktablarning o’quvchilar uchun islom tarixidan saboq berish orqali, avvalo, ma’rifatparvarlik g’oyalarini targ’ib qilishni ko’zlagan edilar. Ushbu asarning asosiy qismi o’quvchilarga quyi sinflarda o’rgatilgan buning sababi bolalarning yoshligidanoq iymonli-e’tiqodli bo’lib o’sishi jadidlar yaratmoqchi bo’lgan jamiyatning yutug’i va kelajagi deb hisoblagan. Jamiyat komillik sari intilishga harakat qilsa, e’tiborni ko’proq yosh avlodning ta’limi va tarbiyasiga qaratishi lozimligini bugun globallashgan jamiyat isbotlab berdi. «Bugungi kunda dunyoning juda ko’p mintaqalarida insoniy qadriyatlar yemirilmoqda. Ayniqsa, pandemiya sharoitida ayrim o’lkalarda betoqatlilik, tajovuzkorlik kayfiyatlari kuchayib bormoqda. Mana shunday keskin vaziyatda ulug’ mutafakkirlar aytganidek, dunyoni ezgulik, mehr-shafqat, insoniylik qutqaradi» [2:278]. Jadidchilarimiz XX asr boshida jamiyatda axloqiy qarashlar tizimini insonlar faoliyatini tartibga soluvchi, ularni ijtimoiy adolatga yo’naltiruvchi ma’naviy asosni yaratishga intilganlar. Inson kamolotining kushandasi bo’lgan g’ayriaxloqiy normalarning vujudga kelishi va shakllanishini oldini olishga aynan o’sha asar muhim mezon bo’lib xizmat qilgan.

Asarda asosiy maqsad yoshlarning iymon-e’tiqodi butun sof qalbli bo’lishi jadidlar barpo etmoqchi bo’lgan ma’rifatli jamiyat qurish yo’lida ularning kuch-g’ayratini safarbar etish ko’zlangan. Avloniyning «Muxtasar islom tarixi» asari, ma’rifat insoniyatning «hayot-mamot masalasi» ekanini anglatishga e’tibor bergan. ham tushunganday bo’ladi.

Abdulla Avloniy asarida “Qur’on”da keltirilgan barcha payg’ambarlarning ismlari uchraydi, “Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom”da tadrijiy tarzda Odam Atodan boshlanib, Muhammad alayhissalomgacha bo’lgan payg’ambarlar haqida qisqacha maktab bolalari uchun tushunarli bo’lgan hikoyalar bayon etilgan va Muhammad payg’ambarimizning avlod-ajdodlari

haqida ham ma'lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari diyonat, islomiyat, nazorat, g'ayrat, riyozat, qanoat shijoat, ilm, sabri hilm, intizom, nafs, vijdon, vatanni sevmoq, haqqoniyat, namuna, iffat, hayo, idrok va zako, iqtisod, viqor, xavf va riyo, itoat, haqshunoslik, xayrixohlik, munislik, sadoqat, muhabbat, afv kabi axloqiy kategoriyalarni asardagi qissa va naqlar mazminiga joylagan. Bundan ko'zlangan maqsad yoshlarni diniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashdan iborat edi. Yoshlarni ilm olishga da'vat etar ekan u diniy ilm bo'ladimi, dunyoviy ilm bo'ladimi ularning maqsadiga to'xtalib, "Ilm insonlarning madori hayoti, rahbari najotidir. Ilm o'rganmak, olim bo'lmak uchun maktabga kirmak, muallimdan ta'lim olmak lozim, aqlsiz kishilar va maktabga kirar, va na muallimni bilar. Ilm deb o'qimak, yozmakni, yaxshi bilmak, har bir kerakli narsalarni o'rganmakni aytadur. Ilm dunyoning izzati... Ilm inson uchun g'oyat oliy va muqaddas bir fazilatdir. Zeroki, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi ko'rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o'tkur qilur. Savobni gunohdan, halolni xaromdan, tozani murdordan ayirub berur. Butun hayotimiz, salomatligimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, hayotimiz, dunyo yoki oxiratimiz ilmg'a bog'liqdir"[3:11]. Ilm yoshlarda sog'lom vujudni, aqlni va axloqni tarbiyalash mezoni ekanligini izohlab, jamiyatda ma'naviy-axloqiy uyg'onishni yuzaga keltiruvchi omillar ekanini asoslab bergan.

Har qanday jamiyatda inson axloqiy kamolotini ta'minlash eng muhim hayotiy ehtiyoj hisoblanadi. Insonning har jihatdan yuksak axloq sohibi bo'lishga intilishi tasodifan paydo bo'lgan hodisa emas. Balki bu insoniyatning ko'p ming asrlik tarixida intilib kelgan ezgu maqsadlari timsolida yashab kelmoqda. Shu bois axloqiy jihatdan yetuk va barkamol avlodni tarbiyalashdek vazifani aynan jadidlar strategik maqsadga erishishda axloq-odob masalasi insonparvar g'oyalarni ijtimoiy hayotga tatbiq etishni zamonasining alohida ahamiyat kasb etadigan vazifasi sifatida qaragan.

Ma'lumki, jadidlarning Turkiston ozodligi uchun kurash dasturida uch asosiy yo'nalish mavjud edi. Birinchisi - yangi usul maktablari tarmog'ini kengaytirish, ikkinchisi - umidli yoshlarni chet ellarga o'qishga yuborish va nihoyat, uchinchisi - turli ma'rifiy jamiyatlar tuzish hamda ziyolilarning kuchli firqasini tashkil etishga qaratilgan gazetalar chop etish edi. Mazkur harakat maqsadlariga ko'ra, Vatan, millat va davr oldida turgan ulkan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy muammolarni Turkiston xalqlarini ma'rifatli qilish, ular hayotini qaytadan madaniylashtirish va zamonaviylashtirish yo'li bilangina hal etish mumkin edi. Bunday miqyosli va tarixiy vazifani tor doiralarga mansub yoki muayyan tabaqaviy qarashlarga asoslangan oqim hal qilolmasdi.

Xullas, hali uyushmagan jadidlar zamonaviy taraqqiyot talablariga javob bermaydigan xalq ta'limi tizimini isloh qilish, islom ta'limotini aqidaparastlikdan mosuvo etishdan iborat oddiy ma'rifiy va madaniy ishlarni maqsad qilib qo'yadilar. Chunki ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy sohalarda mutaassiblik, johillik, xurofotning hukmronligi, o'quv uslubining o'ta ibtidoiy va qoloqligi, aniq maqsadlar aks etgan dasturlarning yo'qligi maktab va madrasalarda asosan diniy ta'limga e'tibor berilmayotganligiga sabab bo'lgan. Shu bilan birga, o'quv muassasalarining rasman ruhoniylar ixtiyorida bo'lganligi va ularning ko'pchiligi o'ta mutaassibliigi ta'lim tizimini isloh qilishga, islom ta'limotining o'zini qotib qolgan aqidaparaslikdan xalos qilishga imkon bermas edi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: O‘zbekiston, 2021. – Б. 278.
3. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. www.ziyouz.com kutubxonasi. B.-11.
4. Qaxharova, M., & Absattorov, B. M. (2020). Evolution of views on ethics, ethical criteria and ethical standards. *The Light of Islam, 2020*(1), 110-115.
5. Абсаттаров, Б. М., & Юсупова, Н. А. (2020). Эволюция взглядов об этике, этических критериях и этических нормах. *Учёный XXI века, (12-1 (71))*, 75-81.